

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ**

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

КОВАЛЬ Володимир Миколайович

УДК 346.1

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЮРИДИЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
У ГОСПОДАРЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ**

Спеціальність 12.00.04 – господарське право;
господарсько-процесуальне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Одеса – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий консультант доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
КІВАЛОВ Сергій Васильович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
Президент

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії наук України
МАМУТОВ Валентин Карлович,
Інститут економіко-правових досліджень
НАН України (м. Донецьк), директор;

доктор юридичних наук, професор
БЕЛЯНЕВИЧ Олена Анатоліївна
Науково-дослідний інститут приватного права
і підприємництва НАПрН України,
головний науковий співробітник;

доктор юридичних наук
ДЕМЧЕНКО Сергій Федорович
Національна академія наук України,
помічник Президента

Захист відбудеться 15 червня 2012 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 11 травня 2012 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. М. Крестовська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проголошення України правовою державою та закріплення принципу верховенства права як такого, що визнається і діє в Україні, зумовлюють інтенсивну правотворчу діяльність, спрямовану на оновлення нормативної основи життєдіяльності суспільства, а також вимагають удосконалення правозастосування, наближення інтерпретації нормативно-правових актів до змісту їх положень. Юридична наука відгукнулася на потреби сьогодення, зокрема було здійснено загальнотеоретичні дослідження проблем тлумачення актів законодавства та договорів (Ю. Л. Власов, З. М. Юдін), колізій у законодавстві (Д. Д. Лилак, С. П. Погребняк), правозастосування (Б. В. Малишев і О. В. Москалюк). Паралельно із цим науковці звернулися до галузевих проблем правоінтерпретації (О. В. Капліна, В. Я. Карабань, І. Л. Самсін), колізій у правовому регулюванні (А. М. Мірошниченко). Тим самим було продовжено започатковану ще за радянських часів традицію галузевих досліджень проблематики тлумачення права (Р. С. Рез, П. С. Елькінд) та доведено, що галузеві аспекти юридичної інтерпретації потребують подальшого вирішення.

Для науки господарського права дослідження проблем юридичної інтерпретації, колізій і правозастосування набуло особливої актуальності з огляду на щойно проведену кодифікацію господарського та цивільного законодавства. Виникли проблеми юридичної інтерпретації, особливо щодо співвідношення норм Господарського кодексу України (далі – ГК України) і Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), коли обидва кодекси встановлюють і загальні положення про договори, зобов'язання і відповідальність за порушення зобов'язань, і спеціальні положення, які стосуються тільки окремих видів зобов'язань. Частково проблема юридичної інтерпретації і правозастосування в здійсненні господарського судочинства вирішується за допомогою правила «*lex specialis derogat lex generali*», але є й інші проблеми, які потребують нового методологічного інструментарію і, відповідно, спеціальних досліджень. Та ж правило «*lex specialis derogat lex generali*» потребує чіткого визначення конкуруючих норм, що на сьогодні відсутнє на теоретичному і практичному рівні. До того ж виявилось, що розгортання юридичного змісту нормативних положень, які застосовуються до господарських відносин, потребує подолання численних колізій та прогалин, чого не можна досягти без розроблення галузевої концепції юридичної інтерпретації, що здійснюється в господарському судочинстві.

І, нарешті, юридична інтерпретація ґрунтується не лише на визначенні змісту актів господарського законодавства, але й змісту договорів та інших правочинів, звичаїв, а також управлінських рішень та інших актів, у яких визначаються права та обов'язки суб'єктів господарювання. Але юридична інтерпретація актів господарського законодавства є найбільш

проблематичною, ураховуючи їх структурованість та колізійність, наявність великої кількості конкуруючих норм і прогалин. Саме тому акцент зроблено на дослідженні юридичної інтерпретації норм господарського законодавства в господарському судочинстві.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідної програми Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011–2015 рр., державний реєстраційний номер 011U0006H, а також відповідно до спеціальної науково-дослідної теми кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Дослідження механізму сталого розвитку господарського та господарсько-процесуального законодавства», у рамках яких автором досліджено концептуальні засади юридичної інтерпретації в господарському судочинстві, створено та обґрунтовано галузеву концепцію юридичної інтерпретації, а також надано техніко-юридичні рекомендації щодо вдосконалення господарського законодавства.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення, виходячи з раціонального вчення про тлумачення, цілісної концепції галузевої інтерпретації норм матеріального права в господарському судочинстві, що включає виокремлення сталої сукупності актів господарського законодавства, вироблення практичних засобів вирішення колізій та конкуренції норм права, установлення специфіки інтерпретації змісту положень господарського законодавства.

Для досягнення зазначеної мети в процесі дослідження вирішувались такі наукові завдання:

установити значення юридичної інтерпретації для забезпечення якісного правосуддя при вирішенні господарських справ у господарському судочинстві;

розробити цілісну концепцію галузевої інтерпретації норм права в господарському судочинстві шляхом піднесення ролі сучасної методології тлумачення в правозастосовній судовій діяльності;

удосконалити методологію інтерпретації норм господарського права залежно від їх текстуального закріплення в актах господарського законодавства;

виявити невирішені проблеми ієрархії нормативно-правових актів та обґрунтувати шляхи їх подолання;

удосконалити методологію вирішення колізій між правовими нормами господарського законодавства;

уточнити сферу та умови дії правила про переважне застосування спеціальних норм господарського права перед загальними нормами цивільного права;

удосконалити актуальні способи тлумачення положень господарського законодавства;

запропонувати дієві шляхи подолання господарськими судами прогалин у праві в процесі правозастосування.

Об'єктом дослідження є правоінтерпретаційна діяльність господарських судів при здійсненні судочинства.

Предметом дослідження є концептуальні засади юридичної інтерпретації господарського законодавства при здійсненні господарського судочинства.

Методи дослідження. При здійсненні дослідження використовувались загальнонаукові і спеціальні методи наукового пізнання, зокрема, діалектичний, системний, історичний, формально-логічний. Діалектичний метод використовувався при дослідженні концептуальних засад юридичної інтерпретації в господарському судочинстві з урахуванням особливостей нинішнього етапу розвитку господарського законодавства, коли його кодифікація не була завершена, тобто не була доведена до такого стану, за якого виключалось би субсидіарне застосування до відносин у сфері господарювання норм цивільного права. Історичний метод використовувався для з'ясування кола суспільних відносин, які регулюються господарським законодавством, і кола норм матеріального права, що застосовуються при здійсненні господарського судочинства, з урахуванням історичного процесу становлення господарського права в Радянському Союзі і в Україні. Системний метод використовувався для виявлення в господарському праві загальних і спеціальних норм, визначення характеру зв'язку між такими нормами та обґрунтування способів вирішення колізій між ними. Цей же метод використовувався з метою опрацювання правил про переважне застосування норм, установлених нормативно-правовими актами вищої юридичної сили або пізніше прийнятими нормативно-правовими актами. За допомогою системного методу розроблялись теоретичні положення про співвідношення правил вирішення колізій між правовими нормами, що застосовуються при здійсненні правосуддя в господарських справах. Формально-логічний метод використовувався з метою встановлення способів нормативного закріплення норм матеріального права в актах господарського законодавства та способів виявлення при тлумаченні таких норм матеріального права, які текстуально не закріплені в нормативно-правових актах, але входять до змісту відповідних нормативних положень, логічно впливаючи з них.

Теоретичну основу дослідження склали наукові праці основоположників науки господарського права В. К. Мамутова і В. В. Лаптева, а також праці вітчизняних і зарубіжних науковців Т. Є. Абової, С. С. Алексеєва, Ю. Є. Атаманової, А. Барака, О. А. Беляневич, А. Г. Бобкової, Є. В. Васьковського, О. М. Вінник, О. П. Віхрова, М. О. Власенка, Ю. Л. Власова, С. П. Головатого, Н. А. Гредескула, Р. Давіда, С. Ф. Демченка, В. П. Єфімочкіна, К. Жоффре-Спінозі, А. В. Завадського, Г. Л. Знаменського, Р. Ієринга, В. Я. Карабана, Г. Кельзена, С. В. Ківалова, А. М. Колодія, Н. М. Коркунова, Х. Кьотца, В. В. Лазарева, Д. Д. Лілака,

Р. А. Майданика, В. С. Мілаш, А. М. Мірошніченка, С. А. Муромцева, П. О. Недбайла, Ю. М. Оборотова, Н. М. Оніщенко, І. С. Перетерського, А. С. Піголкіна, І. Г. Побірченка, С. П. Погребняка, О. П. Подцерковного, Д. М. Притики, В. Г. Ротаня, Н. О. Саніахметової, І. А. Танчука, Ю. О. Тихомирова, Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, В. В. Хахуліна, К. Цвайгерта, О. Ф. Черданцева, В. С. Щербини та інших.

Емпіричною основою дослідження стали положення господарського законодавства, якими встановлюються норми матеріального права, що застосовуються при здійсненні господарського судочинства, а також практика застосування господарськими судами норм матеріального права, що знайшла відображення в рішеннях і постановах господарських судів у конкретних справах, постановах Пленумів Верховного Суду України і Вищого господарського суду України, у роз'ясненнях і інформаційних листах Вищого господарського суду України.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у створенні концепції юридичної інтерпретації в господарському судочинстві, що відрізняється суто раціональним характером, системністю і доведеністю до стану, придатного для практичного застосування в господарському судочинстві. Наукову новизну визначають такі положення.

Уперше:

обґрунтовано, виходячи з раціонального вчення про тлумачення, цілісну концепцію галузевої інтерпретації норм права в господарському судочинстві, що передбачає піднесення ролі сучасної методології тлумачення в правозастосовній судовій діяльності на підставі виокремлення сталої сукупності актів господарського законодавства, вироблення практичних засобів вирішення правових колізій та конкуренції норм права, установалення специфіки прийомів інтерпретації змісту положень господарського законодавства та подолання правових прогалин;

розроблено сучасну методологію подолання колізій та конкуренції норм матеріального права, які застосовуються в господарському судочинстві з урахуванням: а) поділу норм матеріального права, що застосовуються в господарському судочинстві, на текстуально закріплені в актах господарського законодавства і такі, що логічно випливають із нормативних положень; б) правильного вибору норм права, що підлягають переважному застосуванню в господарському судочинстві, у тому числі чіткого визначення загальних і спеціальних норм; в) удосконалення способів і прийомів тлумачення господарського законодавства; г) практичного подолання прогалин при здійсненні правосуддя в господарських справах;

доведено вихідне значення інтерпретаційної діяльності господарських судів для забезпечення правового господарського порядку в Україні, що передбачає необхідність виведення на сучасний науковий рівень способів і прийомів тлумачення норм матеріального права при правозастосуванні в господарському судочинстві, також і шляхом спеціальних роз'яснень

вищих судових органів та зміни відповідних програм підготовки кандидатів на посаду судді;

обґрунтовано таке явище, як текстуально закріплені правові норми з однаковою сферою дії і диспозиціями, одна з яких є ширшою, а інша вужчою за змістом і які не є несумісними, та запропоновано вирішувати колізії між такими нормами шляхом виявлення за допомогою висновку від протилежного з правової норми з вужчою диспозицією та правила, згідно з яким правова норма, яка виявляється при тлумаченні за допомогою висновку від протилежного, не може застосовуватись у супереч текстуально закріпленій правовій нормі;

з урахуванням урегулювання відносин у сфері господарювання нормами, які текстуально не закріплені, а закріплені в актах законодавства лише логічно, проведено розмежування між урегульованістю та нерегульованістю зазначених відносин ГК України і на цій основі вирішено питання про застосування ЦК України до таких відносин;

удосконалено:

поняття юридичної інтерпретації, зокрема стосовно господарського судочинства, яке визначено як практично орієнтовану на вирішення судових спорів інтелектуальну діяльність господарських судів, спрямовану на встановлення обсягу, дійсності та реального змісту актів законодавства, інших джерел права, договорів та інших актів, а також подолання прогалин у правовому регулюванні господарських відносин та вирішення колізій;

підходи до конкуренції між загальними і спеціальними нормами права, що регулюють господарську діяльність, зокрема шляхом обґрунтування висновків про те, що:

а) критерієм поділу правових норм на загальні і спеціальні може бути виключно сфера дії правових норм і не можуть бути їх диспозиції;

б) правило про переважне застосування спеціальної правової норми застосовується тільки в разі несумісності конкуруючих правових норм, а за наявності між ними сумісності питання про переважне застосування норм господарського права вирішується за допомогою інших методологічних засобів;

в) правило про перевагу спеціальної правової норми при правозастосуванні не поширюється на правові норми, що виявляються при тлумаченні за допомогою висновку від протилежного за відповідними винятками. Проте спеціальні правові норми, що логічно закріплені в ГК України і виявляються за допомогою цього висновку, належать до особливостей правового регулювання (ч. 2 ст. 4 ГК України; ч. 2 ст. 9 ЦК України), а тому підлягають переважному застосуванню перед нормами, установленими цивільним законодавством;

г) необхідно розрізняти співвідношення між загальною і спеціальною нормою, з одного боку, і співвідношення між правовими нормами, сфери дії яких частково збігаються, – з іншого, і використовувати це теоретичне положення для подолання колізій між ГК України і ЦК України. Абсолютна

більшість правових норм, установлених ЦК України, поширюється на відносини, які не можуть регулюватись ГК України. Тому ці норми не можуть визнаватися спеціальними стосовно правових норм, установлених ГК України. Проте і норми, установлені ГК України та іншими актами господарського законодавства, часто не можуть визнаватися спеціальними стосовно норм, установлених ЦК України, через те, що сфера дії норм, установлених ГК України, виходить за межі сфери дії конкуруючих норм цивільного права;

г) правило про перевагу спеціальної правової норми не може застосовуватися для вирішення колізій між правовими нормами, передбаченими загальними положеннями ГК України про договори, зобов'язання і відповідальність, з одного боку, і правовими нормами, що встановлені Цивільним кодексом стосовно окремих видів зобов'язань. Ці колізії кваліфіковані як типові колізії між правовими нормами, сфери дії яких частково збігаються, а вирішуються вони з урахуванням того, що норми, які встановлені ГК України, є особливостями регулювання майнових відносин у сфері господарювання, а тому підлягають переважному застосуванню перед нормами, установленими ЦК України;

д) застереження «якщо інше не встановлено законом (законодавством)» не відсилає до загальних норм, а відсилає до спеціальних правових норм і правових норм, гіпотези яких частково збігаються з гіпотезою правової норми, до якої додано таке застереження, а також показано, як цей висновок може бути використано для вибору норм господарського права, що підлягають переважному застосуванню;

е) правило про переважне застосування раніше встановленої спеціальної правової норми перед загальною не поширюється на випадки, коли пізніше прийнятий закон, що встановлює конкуруючу загальну норму, містить застереження про застосування раніше прийнятих законодавчих актів лише в частині, що не суперечить цьому закону;

положення про першочергове врахування при інтерпретації термінів того їх розуміння, яке впливає з актів господарського законодавства;

положення про контекст як найближчі логічні зв'язки між положеннями актів законодавства, що впливають на зміст цих положень та обумовлюють вибір засобів вирішення колізій при здійсненні господарського судочинства;

положення про історичне тлумачення, яке передбачає врахування змін у суспільних відносинах і законодавстві та яке підлягає застосуванню при тлумаченні загальних принципів господарювання, принципів підприємницької діяльності;

положення про субординацію актів господарського законодавства в частині припустимості застосування в господарському судочинстві підзаконних нормативно-правових актів, які прийняті без дотримання вимог частини другої ст. 19 Конституції, але незастосування яких створює ситуації правової невизначеності;

набули подальшого розвитку:

положення про спеціальне правове врегулювання відносин у сфері господарювання, яке слід поширити і на організаційно-господарські відносини;

положення про правові презумпції в господарському судочинстві, зокрема про те, що принципу субординації підпорядковані всі правові акти (за винятком судових рішень, що набрали законної сили, та оспорюваних правочинів), тому потребує перегляду опрацьована господарськими судами правова позиція, що виходить із презумпції законності рішень органів господарських товариств. З урахуванням субординації при вирішенні справ про стягнення із суб'єктів господарювання коштів за рішеннями органів Антимонопольного комітету України доцільно було б визнати, що суд перевіряє законність таких рішень, якщо вони раніше не оскаржувались (практика не вважає таку перевірку припустимою, оскільки суб'єкт господарювання мав право своєчасно оскаржити рішення в суді);

висновок про те, що врегулювання відносин у сфері господарювання правовими нормами, у тому числі загальними і такими, що непрямо випливають з актів законодавства та виявляються при тлумаченні за допомогою висновку від протилежного, виключає застосування аналогії закону. Але правова норма, яка виявляється при тлумаченні за допомогою висновку від протилежного і яка не допускає застосування певного нормативного положення в порядку аналогії закону, не перешкоджає застосуванню аналогії закону.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані:

при розробленні міжгалузевої методології тлумачення нормативно-правових актів, яка має стати одним з основних предметів, що будуть вивчатись у Національній школі суддів України при підготовці кандидатів на посаду суддів та при підвищенні кваліфікації суддів;

у практиці правотворчості при підготовці проектів нормативно-правових актів та при внесенні змін до них, зокрема при внесенні змін до ГК України;

при здійсненні правосуддя господарськими судами, при підготовці Вищим господарським судом України роз'яснень щодо застосування норм матеріального права в господарському судочинстві;

при викладанні курсу господарського права у вищих юридичних навчальних закладах, при підготовці підручників і методичних посібників із господарського права.

Апробація і впровадження результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертації обговорювались на засіданнях кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія», Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. Результати дисертаційного дослідження використано здобувачем при розгляді і вирішенні господарських справ

у Севастопольському апеляційному господарському суді, у виступах на пленумах Вищого господарського суду України, у доповідях на навчальних сесіях із суддями, що проводились у березні, квітні, вересні 2011 р. в рамках спільної програми Ради Європи і Європейського Союзу «Прозорість і ефективність судової системи України», при проведенні в Севастопольському апеляційному господарському суді нарад і семінарів із суддями з питань тлумачення і застосування норм права при здійсненні правосуддя.

Положення дисертації доповідались на Міжнародній науково-практичній конференції «П'яті Прибузькі юридичні читання» (м. Миколаїв, 27-28 листопада 2009 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні» (м. Алушта, 29 квітня – 1 травня 2010 р.), II Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми правової системи України» (м. Київ, 28 жовтня 2010 р.), Міжнародній науковій конференції «Дев'ять осінніх юридичних читання» (м. Хмельницький, 12-13 листопада, 2010 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Роль права у забезпеченні законності та правопорядку» (м. Запоріжжя, 22-23 листопада 2010 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Генезис публічного права: від становлення до сучасності» (м. Миколаїв, 26-27 листопада 2010 р.), Міжнародній науковій конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 4 грудня 2010 р.), Міжнародній науковій Інтернет-конференції «Новітні наукові дослідження держави і права – 2011» (м. Миколаїв, 22 квітня 2011 р.), XII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку» (м. Київ, 31 березня 2011 р.), науково-практичній конференції «Становлення господарської юрисдикції в Україні – 20 років досвіду» (м. Одеса, 24-26 травня 2011 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми правової системи України» (м. Київ, 24 листопада 2011 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено в монографії, 23 статтях, опублікованих у фахових виданнях, а також у матеріалах наукових та науково-практичних конференцій.

Структура роботи зумовлена метою і предметом дослідження. Дисертація складається із шести розділів, що об'єднують 15 підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 432 сторінки, із них основного тексту – 387 сторінок. Перелік використаних джерел складає 474 найменування і займає 45 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, показується зв'язок роботи з науковими програмами та планами, визначаються мета, об'єкт, предмет, методи та теоретична і емпірична основи дослідження, формулюються основні положення наукової новизни

отриманих результатів, указується на практичне значення та апробацію результатів дисертаційного дослідження.

Розділ перший «Концептуальні засади застосування та інтерпретації норм господарського законодавства господарськими судами» складається з трьох підрозділів і присвячений теоретичним проблемам правозастосування та правоінтерпретації в господарському судочинстві, зокрема предмету юридичної інтерпретації та складу господарського законодавства.

У підрозділі 1.1. «*Теоретичні засади правозастосування та юридичної інтерпретації у господарському судочинстві*» зазначається, що застосування норм права не є формою чи способом їх реалізації. Реалізація права здійснюється через дії чи бездіяльність суб'єктів права, урегульовані правовими нормами, а правозастосування – це суто допоміжна діяльність, покликана забезпечити реалізацію норм права. Вона здійснюється судом, іншими державними органами, третейським судом, а також має місце у випадках, коли оперативно-господарські санкції застосовуються стороною, яка потерпіла від правопорушення.

Обґрунтовано, що правозастосування включає процесуально-правові і матеріально-правові аспекти. Одночасно звертається увага на те, що метою господарського судочинства є, передусім, застосування норм матеріального права. Саме в цьому контексті правозастосування пов'язується з інтерпретаційною діяльністю суду.

Зроблено висновок, що правоінтерпретація не є синонімом терміна «тлумачення», адже передбачає низку елементів, які виходять із рівня «з'ясування та роз'яснення» на рівень «придатності до практичного застосування» та «забезпечення правопорядку», що передбачає, серед іншого, подолання прогалин та колізій, установлення дійсності законодавчих актів при правозастосуванні.

У дисертації наводиться визначення юридичної інтерпретації у господарському судочинстві як практично орієнтованої на вирішення судових спорів інтелектуальної діяльності господарських судів, спрямованої на встановлення обсягу, дійсності та реального змісту актів законодавства, інших джерел права, договорів та інших актів, а також подолання прогалин у правовому регулюванні господарських відносин та вирішення колізій, та робиться висновок про те, що юридична інтерпретація в господарському судочинстві має вихідне значення для належного застосування норм права господарськими судами. Разом із тим запропоновано акцентувати увагу на найбільш проблематичному предметі інтерпретаційної діяльності господарських судів: господарському законодавстві.

У підрозділі 1.2. «*Застосування предметного критерію відокремлення актів господарського законодавства в господарському судочинстві*» визначається предмет інтерпретаційної діяльності господарських судів при з'ясуванні правової природи суспільних відносин, що є предметом регулювання господарського законодавства.

Положення ГК України та інших актів господарського законодавства у зв'язку з виокремленням понять «основи господарської діяльності (господарювання)», «основні засади господарювання», «господарська діяльність (господарювання)» визначається основним чинником широкого підходу до сприйняття меж та обсягу господарського законодавства як предмета інтерпретаційної діяльності господарських судів.

Наголошується на вдосконаленні господарського законодавства в напрямі чіткого виокремлення його системи, що полегшуватиме інтерпретаційну діяльність господарських судів. Зроблено висновок про те, що поняття господарсько-виробничих відносин доцільно було б розширити за рахунок відносин між суб'єктами господарювання, з одного боку, та юридичними особами, що не є суб'єктами господарювання, – з іншого, що дозволило б узгодити це поняття з поняттям майново-господарських зобов'язань, розуміння якого впливає зі ст. 175 ГК України, а поняття господарсько-виробничих відносин могло б бути замінено терміном «майново-господарські відносини». Поняття майново-господарських відносин могло б охопити ті майнові відносини між суб'єктами господарювання і між суб'єктами господарювання, з одного боку, та іншими юридичними особами – з іншого, хоч би вони й не були пов'язані з господарською діяльністю.

У сфері правового регулювання організаційно-господарських відносин обґрунтовано як таке, що сприятиме належному правозастосуванню та інтерпретаційній діяльності, удосконалення визначення організаційно-господарських зобов'язань, закріпленого у ч. 1 ст. 176 ГК України шляхом включення до змісту таких зобов'язань майнових прав та обов'язків. Указується і на невідповідність між ч. 6 ст. 3 і ч. 2 ст. 176 ГК України, оскільки положення, включені до ч. 6 ст. 3 ГК України, дають змогу охопити поняттям організаційно-господарських відносин майнові компоненти, в яких здійснюється передання майна між суб'єктами господарювання і суб'єктами організаційно-господарських повноважень, а формулювання ч. 1 ст. 176 ГК України не допускає включення до змісту організаційно-господарських зобов'язань майнових прав та обов'язків.

У цьому контексті вказується на необхідність визначити організаційно-господарські зобов'язання у ч. 1 ст. 176 ГК України як такі, у силу яких відповідна сторона може бути зобов'язана здійснити не тільки «певну управлінсько-господарську (організаційну) дію», а й передати майно. Такі уточнення необхідні для уникнення сумнівів у тому, що організаційно-господарські відносини і зобов'язання охоплюють собою весь спектр відносин між суб'єктами господарювання, з одного боку, і суб'єктами організаційно-господарських повноважень, – з іншого, у тому числі і майнові відносини між такими суб'єктами.

У підрозділі 1.3. «Визначення змісту нормативно-правових актів у сфері господарювання для цілей їх правозастосування в господарському судочинстві» аналізується склад нормативних актів, що регулюють

відносини у сфері господарювання та встановлюються господарським судом при інтерпретаційній діяльності.

Обрунтовується значення ГК України для утвердження господарського законодавства України як повноцінної складової системи вітчизняного законодавства. У законотворчій діяльності простежується тенденція до інтеграції правового регулювання, яку враховано в положеннях ГК України як основного акта господарського законодавства, загальні положення та ідеї якого лежать в основі інтерпретаційної діяльності господарських судів.

Пояснюється значення відсильних норм для формування системи господарського законодавства, шляхом пояснення меж та порядку інтерпретації посилань на закони, законодавчі акти, акти законодавства, нормативно-правові акти, локальні акти як елементи розкриття нормативно-правового контексту положень ГК України.

При визначенні складу актів господарського законодавства враховується, що система права і система законодавства можуть не збігатися, а тому такими необхідно визнавати будь-які нормативно-правові акти, що містять положення про регулювання відносин у сфері господарювання. Із цього погляду ЦК України, чинність якого поширюється на майнові відносини у сфері господарювання, також слід визнавати актом господарського законодавства. Пояснюється, що непослідовність законодавця при формуванні предмета ГК України та вміщення багатьох господарських за природою норм у ЦК України, призводить до конкуренції положень цих законодавчих актів, що викликає труднощі при застосуванні. Одночасно зазначається, що кодифікація господарського законодавства прийняттям ГК України не завершена, інтересам удосконалення правового регулювання відносин у сфері господарювання відповідає подальше нарощування ГК України спеціальними положеннями, що стосуються господарської сфери.

Розділ другий «Інтерпретація норм господарського права залежно від їх текстуального закріплення в актах господарського законодавства» складається з двох підрозділів, в яких визначаються особливості інтерпретації різних видів норм господарського права.

У підрозділі 2.1. «Установлення та особливості інтерпретації правових норм, текстуально закріплених в актах господарського законодавства» звертається увага на те, що правотворчі органи використовують два способи встановлення правових норм: 1) текстуальне їх закріплення в актах законодавства; 2) логічне їх закріплення. Указується, що пряме встановлення правових норм – це один зі способів текстуального їх закріплення в актах законодавства, а термін «пряме» (установлення правових норм в актах законодавства) вживається в актах господарського законодавства.

Досліджено поняття прямого встановлення правових норм на прикладі ч. 3 ст. 179 ГК України, в якій ідеться про те, що обов'язок укладення господарського договору може бути покладено на суб'єктів господарювання

або на орган державної влади, орган місцевого самоврядування «прямою вказівкою закону». Зроблено висновок про те, що обов'язок укладати договори може бути покладено не тільки прямо. Такий обов'язок текстуально може бути закріплений і непрямо. Цей обов'язок може взагалі не бути закріплений текстуально, а може бути закріплений тільки логічно, а при тлумаченні виявляється за допомогою відповідних логічних засобів.

Визначається спосіб закріплення суб'єктивних господарських прав в актах господарського законодавства шляхом прямого закріплення таких формулювань як суб'єкт «має право», «може», «вільний». Обов'язки учасників відносин у сфері господарювання прямо встановлюються шляхом зазначення на те, що суб'єкт «зобов'язаний», «повинен», «має» (здійснити певні дії чи утриматись від дій). Чітке розмежування цих понять визначається складовою правильною інтерпретаційною діяльністю.

Звертається увага на використання правотворчими органами і такого способу текстуального закріплення норм господарського права, за яким ці норми прямо впливають з актів господарського законодавства. Так, відповідно до ч. 4 ст. 203 ГК України, господарське зобов'язання може бути припинене зарахуванням страхового зобов'язання, якщо інше не випливає, зокрема, із закону. Згідно із ч. 2 ст. 194 ГК України, зокрема із закону може випливати обов'язок сторони виконати зобов'язання особою.

Відмежовано пряме встановлення правових приписів (правових норм, прав та обов'язків, гіпотез правових норм, правових конструкцій) від їх впливання з актів законодавства, а ще й виокремлено пряме впливання правових приписів з актів законодавства, яке є одним зі способів непрямого встановлення правових приписів.

Акцентується увага також і на тому, що для непрямого текстуального закріплення в актах господарського законодавства правових норм використовуються формулювання, що суб'єкт «здійснює» (певні дії), «діє», «визначає», «затверджує» (наприклад статут підприємства) тощо. Визначається й інший вид формулювань, в яких текстуально непрямо закріплюються правові норми, – це встановлення правового режиму об'єктів правовідносин, самих правовідносин, прав та обов'язків (наприклад «зобов'язання повинно виконуватись солідарно» (ч. 2 ст. 196 ГК України).

У підрозділі 2.2. «Установлення та особливість інтерпретації правових норм, які текстуально в актах законодавства не закріплені» звертається увага на те, що для правильного тлумачення і застосування норм господарського права особливе значення мають правові норми, зміст яких може бути виявлено в актах законодавства лише логічно, а не текстуально. До таких належать, зокрема, правові норми, що виявляються при тлумаченні за допомогою висновку від протилежного. За допомогою такого висновку виявляється значна (можливо, навіть переважна) частина нормативного змісту положень актів господарського законодавства. Зокрема, аналіз ч. 1 ст. 216 ГК України дозволив прямо встановити

відповідальність (додатковий обов'язок) учасників господарських відносин, зміст якої частково розкривається в цьому ж законодавчому положенні, а частково – шляхом відсилки до нормативно-правових актів і договору, та вказується на те, що із цієї норми за допомогою висновку від протилежного виявляються ще принаймні чотири правові норми.

Визначаються норми господарського законодавства, які виявляються при тлумаченні за допомогою висновку від протилежного, за критерієм здатності конкурувати при правозастосуванні з іншими правовими нормами поділяються на два види: 1) правові норми, що впливають із положень актів господарського законодавства, при формулюванні яких використовуються слова «лише», «тільки», «виключно», «не інакше як»; 2) правові норми, що впливають із положень актів господарського законодавства, при формулюванні яких зазначені вище слова не використовуються.

Обрунтовано, що правові норми, які впливають із положень актів господарського законодавства, при формулюванні яких використовуються слова «лише», «тільки», «виключно», «не інакше як», здатні конкурувати нарівні з текстуально закріпленими правовими нормами. У свою чергу інші правові норми, що виявляються при тлумаченні за допомогою висновку від протилежного, за загальним правилом, не можуть конкурувати при правозастосуванні з іншими правовими нормами, також і загальними.

На підставі аналізу норм господарського права зроблено висновок про те, що логічно закріплені в актах законодавства правові норми мають виявлятися при тлумаченні за допомогою висновку від попереднього правового явища до наступного і навпаки.

Звертається увага й на те, що ще одна група правових норм, які текстуально не закріплені в актах господарського законодавства, але непрямо впливають із них, виявляється при тлумаченні за допомогою висновку ступеня (*a fortiori*). При цьому вказується, що використання висновку ступеня для виявлення правових норм, які лише логічно закріплені в актах господарського законодавства, має менше практичне значення через обмежене коло законодавчих положень, із яких можливо зробити такий висновок, критерієм припустимості використання висновку ступеня є мета правової норми, із якої робиться висновок ступеня, та відсутність суперечності цього висновку іншим цілям цієї ж правової норми (якщо їх декілька). Наприклад, ч. 1 ст. 131, ч. 1 ст. 149, ч. 5 ст. 166 ЦК України допускають звернення стягнення на частку учасника в складеному капіталі повного товариства, у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю, звернення стягнення на пай члена виробничого кооперативу тільки в разі недостатності іншого майна для задоволення вимог кредиторів. Якщо ці законодавчі положення тлумачити текстуально, то їх не можна поширити на випадки, коли в учасника господарського товариства, виробничого кооперативу іншого майна немає зовсім. Якщо ж із визначених законодавчих положень зробити висновок ступеня, виявляється правова норма, що поширюється на випадки

відсутності майна учасника господарського товариства, виробничого кооперативу.

Розділ третій «Актуальні способи тлумачення норм господарського законодавства» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. «Проблеми лінгвістичного тлумачення норм господарського законодавства» обґрунтовуються деякі правила лінгвістичного (мовознавчого) тлумачення актів господарського законодавства.

Розмежуються поняття «текстуальне», «мовне», «філологічне», «словесне» і «лексичне» тлумачення правових актів та робиться висновок про найбільш повне відображення граматичних, лексичних та інших філологічних аспектів тлумачення саме в лінгвістичному тлумаченні.

Центральною проблемою лінгвістичного тлумачення визначається інтерпретація термінів. Аналізується проблема термінологічної плутанини в різних актах господарського законодавства та робиться висновок на користь урахування загальноприйнятих понять і термінів, а також наступництва у використанні понять, опрацьованих правотворчою практикою і наукою. Зокрема, на прикладі Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» робиться висновок про те, що помітна недостатня увага до погодження термінології ГК України з термінологією раніше та пізніше прийнятих законодавчих актів, що заважає належному тлумаченню.

Обґрунтована позиція, відповідно до якої у випадку, якщо зміст нормативно-правових актів не дає змоги з'ясувати значення певного терміна, слід звернутися до судової практики, яка склалась при здійсненні правосуддя у відповідних справах. Так, при визначенні поняття і складу збитків у ч. 2 ст. 224 і ч. 1 ст. 225 ГК України запропоновано тлумачення термінів «неодержаний дохід», «неодержаний прибуток», «втрачена вигода», виходячи із судової практики, яка склалась ще за радянських часів. Ідеться про опрацювання правової позиції, відповідно до якої при відшкодуванні збитків боржник зобов'язаний відшкодувати всі неодержані доходи, але при цьому він не має права отримати більше, ніж він втратив (не отримав), звідки випливає необхідність зменшення розміру неодержаних доходів, що підлягають стягненню, на суму витрат, які управнена особа мала б зробити для отримання доходів.

Обґрунтовується, що ненормативні джерела також можна використовувати при тлумаченні термінів, але тільки після того, як було використано всі засоби для з'ясування змісту відповідного поняття на підставі нормативно-правових актів.

У дисертації також акцентується увага на певних способах тлумачення положень нормативно-правових актів, при формулюванні яких використовуються сполучники «або» та «чи», «а також» тощо.

У підрозділі 3.2. «Застосування логічного тлумачення норм господарського законодавства» логічне тлумачення визначається як

урахування контексту. Доводиться, що, незважаючи на можливість урахування контексту, для з'ясування змісту недостатньо чітких нормативних положень, правотворчі органи повинні більш чітко формулювати нормативні положення. У зв'язку із цим у дисертації пропонується викласти ч. 9 ст. 78 ГК України у новій редакції. Пропонується також нова редакція ч. 7 ст. 181 ГК України, оскільки чинна редакція виявилась настільки ускладненою, що правотворчий орган при опрацюванні цієї статті втратив контроль над нормативним текстом, неправильно відобразив суть відносин, що регулюються цією частиною, а виправити його вади шляхом логічного тлумачення уявляється неможливим.

Автором роботи зазначається, що логічне тлумачення відкриває можливість для застосування таких законодавчих положень, які при буквальному їх тлумаченні виявляються взагалі незрозумілими або містять дефекти, які виключають застосування відповідних нормативних положень без їх логічної переробки (наприклад ч. 1 ст. 346, ч. 1 ст. 348 і ч. 2 ст. 349 ГК України, ч. 1 ст. 141 ГК України).

Звертається увага на те, що контекстом може обумовлюватися вибір засобів вирішення колізій між нормами господарського права.

У підрозділі 3.3. «Історичний спосіб тлумачення норм господарського законодавства» констатується, що історичне тлумачення актів господарського законодавства має різні аспекти. У дисертації звертається увага перш за все на зміни в термінології, що використовується в актах господарського законодавства. Підтримується думка про те, що у зв'язку з поділом акціонерних товариств на публічні і приватні Закон «Про акціонерні товариства» слід тлумачити так, що положення раніше прийнятих нормативно-правових актів, у яких використовуються терміни «відкриті» і «закриті» акціонерні товариства, тепер повинні застосовуватись відповідно до публічних і приватних акціонерних товариств.

У роботі опрацьовано науковий підхід, відповідно до якого поняттям історичного тлумачення охоплюються і статичне, і динамічне тлумачення актів господарського законодавства.

У дисертації вказується на те, що необхідність у динамічному тлумаченні, наприклад, у Стародавньому Римі була зумовлена тривалим періодом чинності Законів XII таблиць. Такі умови для динамічного тлумачення актів господарського законодавства в Україні відсутні. Тому в дисертації робиться висновок про те, що норми господарського права в господарському судочинстві підлягають статичному тлумаченню.

Виняток складають лише принципи, що підлягають динамічному тлумаченню з урахуванням їх специфіки як складової частини господарського законодавства. Загальні принципи господарювання, закріплені у ст. 6 ГК України, принципи підприємницької діяльності, закріплені у ст. 44 ГК України, загальні засади цивільного законодавства, які встановлені в ст. 3 ЦК України і поширюються на майнові відносини у сфері господарювання, конституційні принципи мають таку специфіку, що

вони містять не тільки нормативний регулятор, а й декларацію держави чи законодавця про їх соціальні, економічні і політичні наміри. Тому в дисертації критично оцінюється і беззастережне визнання, і беззастережне заперечення значення принципів (загальних принципів, загальних засад) як правових норм.

У роботі зазначається, що динамічному тлумаченню підлягає і принцип верховенства права, що поширюється на відносини у сфері господарювання (ч. 2 ст. 5 ГК). Із підстав суперечності засадам правової визначеності піддається критиці твердження про те, що оскільки принцип верховенства права є всеохоплюючим, ним, абстрактно розмірковуючи, можна замінити всі правові норми. Однак допускається застосування принципу верховенства права, зокрема, тоді, коли відповідно до конкретних норм матеріального права має бути винесене таке судове рішення, яке вочевидь суперечить природі людини як розумної істоти, що наділена моральними почуттями.

Розділ четвертий «Правозастосування при конкуренції норм господарського законодавства» складається з трьох підрозділів, у яких висвітлено різновиди конкуренції норм господарського права.

У підрозділі 4.1. «Конкуренція норм господарського законодавства, що встановлені актами різної юридичної сили» субординація нормативно-правових актів визнається першим правилом вирішення колізій між актами господарського законодавства, якому поступаються правила про перевагу спеціальної правової норми і про перевагу пізніше прийнятого закону.

Зазначається, що у зв'язках субординації (ієрархії) перебувають усі нормативні акти, що регулюють відносини у сфері господарювання, у тому числі й локальні. Констатується, що відповідно до ст. 4 Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) принцип субординації поширюється і на індивідуальні акти.

Тому в дисертації критично оцінюється роз'яснення Вищого господарського суду України, відповідно до якого закон виходить із презумпції легітимності рішень органів управління господарського товариства.

Одночасно автором доводиться, що принципу субординації правових актів відповідно до закону не підлягають рішення суду, що набрали законної сили, і оспорювані правочини.

Указано, що, незважаючи на те, що проблема відповідності актів господарського законодавства нормативно-правовим актам вищої юридичної сили не являє теоретичної складності, трапляються не тільки випадки видання актів законодавства, що суперечать закону, а й випадки наукового обґрунтування такої практики.

Водночас автор наполягає на тому, що при оцінці чинності нормативно-правових актів, які неповною мірою відповідають закону, необхідно виявляти гнучкість, маючи на увазі, що висновок про нечинність

нормативно-правових актів чи їх окремих частин може призвести до виникнення ситуацій правової невизначеності у сферах, важливих для життєдіяльності суспільства. Указане підтверджується тим, що, наприклад, невідповідність Правил користування електричною енергією частині першої ст. 277 ГК України очевидною. Разом із тим визнання цих Правил такими, що не підлягають застосуванню внаслідок їх невідповідності ч. 1 ст. 277 ГК України, може створити величезну кількість ситуацій правової невизначеності у сфері, що має істотне значення для життєдіяльності суспільства, тобто фактично суперечить принципу верховенства права. Тому робиться висновок про те, що до прийняття відповідної постанови Кабінету Міністрів ці Правила підлягають застосуванню.

У *підрозділі 4.2. «Конкуренція спеціальних і загальних норм господарського права»* викладається низка нових наукових положень, що стосуються переважного застосування спеціального закону. Зазначається, що прийнято вживати термін «спеціальний закон», хоч зазвичай при цьому мається на увазі спеціальна правова норма. Обґрунтовується, що це і має місце у випадку з ГК України, частиною 2 ст. 4 якого встановлено, що особливості правового регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання встановлюються саме цим кодексом. Тому констатується, що ГК України має визнаватись спеціальним відносно ЦК України, унаслідок чого всі колізії між правовими нормами, передбаченими ГК України, з одного боку, і правовими нормами, встановленими ЦК України, – з іншого, повинні вирішуватись на користь норм, що передбачені ГК України.

Указується на правові норми, що є спеціальними за об'єктивним критерієм, і правові норми, що визнані спеціальними законодавцем. Одночасно у випадку з ГК України, спеціальні норми, установлені цим кодексом, є спеціальними і за об'єктивним критерієм, і за вказівкою законодавця. На підставі наведеного робиться висновок, що у ЦК України не може бути правових норм, що кваліфікуються як спеціальні щодо правових норм, що встановлені ГК України.

Уточнено, що правило про переважне застосування спеціального закону передбачає переважне застосування спеціальної правової норми, а не спеціального законодавчого положення чи спеціального правового припису як частини правової норми, оскільки критерієм, за яким правові норми визначаються як спеціальна чи загальна, є сфера дії правової норми.

Об'єктивним критерієм поділу правових норм на загальні і спеціальні визначається сфера їх дії. Сфери дії правових норм виокремлюються за різними ознаками.

Акцентовано увагу на тому, що особливо важливою є та обставина, що виокремлення певних груп суспільних відносин із метою їх спеціального правового врегулювання законодавець здійснює одночасно за декількома ознаками. Так, виокремивши майнові відносини у сфері господарювання і

встановивши з метою їх правового врегулювання спеціальні правові норми в ГК України, законодавець у ЦК України виокремив предмети окремих субінститутів зобов'язального права і встановив стосовно відповідних майнових відносин спеціальні правові норми. Так з'явилися численні правові норми, сфери дії яких частково збігаються. Автором доводиться, що явище часткового збігу сфер дії правових норм особливо наочно видно на прикладі загальних положень ГК України про договори, зобов'язання і відповідальність, з одного боку, і положень ЦК України щодо окремих видів зобов'язань, – з іншого. Положення ГК України про договори, зобов'язання і відповідальність поширюються на всі види господарських зобов'язань. Тому сфера їх дії виходить за межі сфер дії правових норм, установлених ЦК України щодо окремих видів зобов'язань. З іншого боку, сфери дії правових норм, установлених ЦК України щодо окремих видів зобов'язань поширюються як на майново-господарські зобов'язання, так і на інші цивільно-правові зобов'язання. Отже, сфера дії правових норм, установлених ЦК України щодо окремих видів зобов'язань, виходить за межі сфери дії норм ГК України про договори, зобов'язання і відповідальність.

У роботі констатується, що правило про перевагу спеціальної норми, за загальним правилом, не може застосовуватись для вирішення колізій між правовими нормами, сфери дії яких частково збігаються. Проте вказується, що положення ч. 2 ст. 4 ГК України є підставою для надання при правозастосуванні переваги загальним положенням ГК України про договори, зобов'язання і відповідальність перед правовими нормами, установлених ЦК України щодо окремих видів зобов'язань (договорів) та цивільної відповідальності.

У підрозділі 4.3. «Темпоральна конкуренція норм господарського права» констатується, що система законодавства складається з нормативно-правових актів, прийнятих у різний час, що зумовлює наявність темпоральних колізій і потребує такого їх вирішення, яке не порушуватиме логіку системи законодавства.

Обгрунтовано, що правило про перевагу пізніше прийнятого нормативно-правового акта не може конкурувати з правилом про субординацію нормативно-правових актів та з правилом про перевагу спеціальної правової норми. У зв'язку із цим робиться висновок, що спеціальні норми, установлені раніше прийнятими законами, продовжують застосовуватись, хоч би вони й увійшли в суперечність із загальними нормами пізніше прийнятого закону. На підтвердження цього теоретичного положення в дисертації наводиться аналіз колізій між нормами, установленими ГК України, з одного боку, і нормами, установленими пізніше прийнятим Законом «Про кооперацію», – з іншого.

Цей висновок не поширюється на випадки, коли пізніше прийнятий закон, що встановлює конкуруючу загальну норму, містить застереження про застосування раніше прийнятих законодавчих актів у частині, що йому

не суперечить. Такі застереження виключають застосування спеціальних правових норм, установлених раніше чинним нормативно-правовим актом.

У роботі акцентується увага на тому, що в законах, які регулюють відносини у сфері господарювання, трапляються спроби надати переваги певному закону перед пізніше прийнятими законами.

Обґрунтовано, що законодавчі положення, які не допускають прийняття в майбутньому законів, що суперечать раніше прийнятому закону, значною мірою були знецінені внаслідок їх надто частого вживання і ще більш частого їх ігнорування при правозастосуванні, тому такі колізійні норми не виконують поставлених перед ними завдань, а тому не мають закріплюватися в законах.

Розділ п'ятий «Окремі аспекти впливу інтерпретації актів господарського законодавства на їх застосування» складається і двох підрозділів, присвячених особливостям застосування норм права, що виявляються за допомогою висновків від протилежного, від попереднього правового явища до наступного і навпаки.

У підрозділі 5.1. «Застосування норм права, що непрямо впливають з актів господарського законодавства та виявляються за допомогою висновку від протилежного» розкривається методологічний потенціал висновку від протилежного як засобу тлумачення актів господарського законодавства. На емпіричному матеріалі показано правильність зробленого раніше в науці висновку про те, що правові норми, що виявляються при тлумаченні за допомогою висновку від протилежного, як правило, не можуть застосовуватись усупереч іншим нормам, також і загальним.

Виявлено випадки застосування висновку від протилежного як інструмента тлумачення норм господарського права для вирішення колізій між нормами господарського права: 1) коли дві правові норми поширюються на одні й ті ж суспільні відносини, а їх диспозиції є сумісними і різними або частково збігаються і співвідносяться як рід і вид; 2) коли висновок від протилежного робиться з правової норми з вужчою гіпотезою, якщо гіпотези двох правових норм співвідносяться як рід і вид, а диспозиції є різними, але сумісними; 3) коли висновок від протилежного робиться почергово з кожної з двох текстуально закріплених правових норм із різними диспозиціями і гіпотезами, що частково збігаються.

При цьому звертається увага на формулювання ч. 2 ст. 4 ГК України і ч. 2 ст. 9 ЦК України, відповідно до яких особливості регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання (у сфері господарювання) «визначаються», «можуть бути передбачені» ГК України, законом. Зазначається, що ці особливості слід уважати «визначеними» чи «передбаченими» не тільки тоді, коли в ГК України текстуально закріплені відповідні правові норми, а й тоді, коли такі норми закріплені логічно і виявляються за допомогою висновків ступеня, від попереднього правового явища до наступного або від протилежного. Указане стало підставою для

висновку, що і норми, які логічно закріплені в ГК України, є «визначеними» чи «передбаченими» цим кодексом «особливостями», тобто спеціальними правовими нормами в силу вказівки закону, які підлягають переважному застосуванню перед правовими нормами, установленими ЦК України, незалежно від того, чи відповідні норми, передбачені ЦК України, є загальними стосовно норм, установлених ГК України (за критерієм широти сфери дії), чи сфера їх дії частково збігається зі сферою дії відповідних норм ГК України.

Констатується, що застосування висновку від протилежного дає підстави для тверджень про те, що відповідно до ч. 2 ст. 224 ГК України до складу збитків не можуть бути віднесені витрати, яких особа, право якої порушено, ще не понесла, відповідно до ч. 1 ст. 230 ГК України предметом неустойки не може бути рухоме і нерухоме майно, відповідно до ст. 293 ГК України міна не може полягати в обміні товарів (робіт, послуг) на роботи, послуги тощо.

З іншого боку, аргументується правова позиція, згідно з якою у випадках, коли ГК України та іншими законодавчими актами не встановлені правові норми, що передбачають особливості правового регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання, ці відносини регулюються Цивільним кодексом.

Зазначено, що ГК України у главі 19 «Загальні положення про господарські зобов'язання» не встановлює підстав зміни або розірвання господарських договорів на вимогу однієї з його сторін, а тільки встановлює порядок зміни та розірвання господарських договорів (ст. 188). Отже, відповідно до ст. 188 ГК України, сторона господарського договору у будь-який час на свій розсуд може вимагати зміни або розірвання договору, якщо інше не встановлено спеціальними правилами про окремі види господарських договорів. Одночасно вказується, що стосовно положень ГК України про договори роль загальних положень на цей час виконують положення глав 52 «Поняття та умови договору» і 53 «Укладення, зміна і розірвання договору» ЦК України. У зв'язку із цим визнається, що висновок про відсутність правової регламентації підстав зміни або розірвання господарських договорів не може бути визнаний таким, що виявляє правову норму, а у відповідних випадках, якщо спеціальними правилами не встановлено інше, застосуванню підлягають статті 651 і 652 ЦК, що встановлюють підстави зміни та розірвання цивільних договорів, до категорії яких належать і договори господарські, під спеціальними правилами тут розуміються правила, що встановлені стосовно окремих видів господарських договорів.

На підставі аналізу наведених норм господарського законодавства обґрунтовується думка, що в господарських відносинах застосовуються правила про наслідки розірвання договорів, передбачені ст. 653 ЦК України, якщо спеціальними правилами господарського законодавства стосовно окремих видів господарських договорів не встановлено інше.

У підрозділі 5.2. «Застосування правових норм, що виявляються при тлумаченні за допомогою висновку від попереднього правового явища до наступного і навпаки» виявляються можливості такого інструменту тлумачення актів господарського законодавства, як висновок від попереднього правового явища до наступного або навпаки та показуються особливості застосування норм господарського права, які виявляються за допомогою такого висновку.

Доводиться, що аналіз численних положень господарського законодавства підтверджує, що без зазначеного висновку неможливо професійно опрацювати нормативні тексти. Так у ч. 4 ст. 232 ГК України визначається період, за який стягуються відсотки за неправомірне користування чужими коштами. Але марно було б шукати в актах господарського законодавства текстуально закріплену норму, яка б зобов'язувала боржника, який неправомірно користується чужими коштами, сплачувати відсотки. З іншого боку, безглуздо було б установлювати період, за який стягуються відсотки, якщо їх сплата законом не передбачена, хоч відповідно до ч. 3 ст. 198 ГК України і може бути передбачена. За таких умов визнається, що за допомогою висновку від наступного правового явища (строку, за який стягуються відсотки за неправомірне користування чужими коштами) до попереднього зі змісту ч. 4 ст. 232 ГК України виявляється правова норма, згідно з якою обов'язок сплати відсотків за користування чужими грошовими коштами має місце завжди, коли таке користування є неправомірним (коли виконання грошового зобов'язання прострочене).

За допомогою висновку від наступного правового явища до попереднього обґрунтовується, що в разі порушення грошового зобов'язання господарського характеру боржник зобов'язаний сплачувати відсотки. Але законодавчою підставою для цього є не ч. 2 ст. 625 ЦК України, а ч. 4 ст. 232 ГК України.

Наведено численні підтвердження конструктивної ролі висновку від попереднього правового явища до наступного або навпаки як засобу з'ясування всього спектру положень нормативно-правових актів. Указано, що найбільше практичне значення висновок від наступного правового явища до попереднього має для застосування ст. 207 ГК України. За допомогою наведеного методологічного інструментарію доведено необґрунтованість висновку Вищого господарського суду України про те, що ст. 207 ГК України не може застосовуватись з огляду на те, що вона встановлює не особливості правового регулювання майнових відносин у сфері господарювання, а загальні правила про недійсність господарських зобов'язань, які суперечать ЦК України як за термінологією, так і за змістом. Зазначено, що суперечність за змістом свідчить про те, що в ст. 207 ГК України встановлено особливості правового регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання. Правочин (договір) і зобов'язання визначаються відповідно як попереднє і наступне правове явище.

За результатами аналізу правових норм, що виявляються при тлумаченні актів господарського законодавства за допомогою висновку від попереднього правового явища до наступного або навпаки, пояснюється порядок інтерпретації конкуруючих правових норм.

Розділ шостий «Подолання господарськими судами прогалин у праві в процесі правозастосування» складається з двох підрозділів, в яких проаналізовано застосування господарськими судами аналогії закону та права.

У підрозділі 6.1. «Застосування господарськими судами закону за аналогією» звертається увага на необхідність розмежування аналогії закону і застосування правових норм, що текстуально не закріплені в актах господарського законодавства. Констатується, що текстуально не закріплені правові норми логічно випливають із нормативно-правових актів і регулюють відповідні суспільні відносини, а їх урегульованість виключає застосування закону за аналогією.

Аналогія закону характеризується як правове явище, що має матеріально-правовий і процесуальний зміст. Відповідно до змісту аналогії закону в матеріально-правових законодавчих актах використовується термін «регулювання відносин» у порядку аналогії закону (ст. 8 ЦК України). У процесуальних законодавчих актах ідеться про «застосування» закону за аналогією. Указано, що внаслідок зв'язку регулювання відносин у порядку аналогії права і застосування аналогії права як попереднього і наступного правових явищ зазначення в законі на регулювання відносин у порядку аналогії права означає, що до відповідних правовідносин можливе застосування закону за аналогією. Посилання в законі на застосування закону за аналогією має тлумачитися таким чином, що відповідні відносини регулюються в порядку аналогії закону. Указано, що відсутність у ГПК положення про можливість застосування норм матеріального права при здійсненні господарського судочинства за аналогією ще не означає, що таке застосування є неможливим. Автором констатується, що для застосування в господарському судочинстві закону за аналогією достатньо було б зазначення в матеріально-правових законах на можливість регулювання відповідних відносин у порядку аналогії закону. Але в ГК України та інших законах, які встановлюють норми матеріального права, що застосовуються при здійсненні господарського судочинства, також немає зазначення на аналогію закону, що, однак, не свідчить про неможливість застосування аналогії закону в господарському судочинстві.

Зроблено висновок про те, що оскільки в ГПК і ГК не встановлюються будь-які правила щодо можливості чи неможливості регулювання в порядку аналогії закону відносин у сфері господарювання, це питання в частині регулювання майнових відносин у сфері господарювання, що засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності, вирішується за ст. 8 ЦК.

Указується і на таку проблему застосування норм матеріального права за аналогією в господарському судочинстві, як застосування в

господарському судочинстві норм матеріального публічного права (при розгляді справ, віднесених до господарської юрисдикції п. 3 частини першої ст. 12 ГПК). Можливість застосування в господарському судочинстві аналогії закону до матеріальних публічних правовідносин обґрунтовується принципом верховенства права. До змісту цього принципу включається засада правової визначеності. З урахуванням того, що аналогія закону є засобом подолання правової невизначеності, робиться висновок про те, що і до публічних матеріальних правовідносин у господарському судочинстві застосовується аналогія закону. При цьому зазначається, що в порядку аналогії закону до матеріальних публічних правовідносин у господарському судочинстві можуть застосовуватись тільки закони (а не підзаконні акти). За відсутності закону, який може бути застосований до матеріальних публічних правовідносин у господарському судочинстві, застосуванню підлягає аналогія права.

У *підрозділі 6.2. «Застосування господарськими судами аналогії права»* викладаються результати дослідження застосування аналогії права в господарському судочинстві. Наводиться сучасне розуміння аналогії права як застосування принципів (основних принципів, основних засад) законодавства. Автор оцінює його критично, оскільки воно означає заперечення можливості застосування принципів (основних принципів, основних засад) законодавства у супереч конкретним правовим нормам. З таким розумінням можна було б погодитись лише в разі, якби йшлося про принципи (основні принципи, основні засади) і конкретні правові норми, установлені нормативно-правовими актами одного й того ж ієрархічного рівня, зазвичай, – законами, оскільки закріплені в законах принципи (основні принципи, основні засади) мають дуже широку сферу дії. Тому встановлені ними правові норми є найбільш загальними, порівняно з якими конкретні правові норми завжди є спеціальними. Тому автором акцентується увага на тому, що принципи (основні принципи, основні засади) застосовуються в останню чергу, а таке правозастосування назвали аналогією права.

У зв'язку з тим, що правовий режим аналогії закону і права у випадках розгляду господарськими судами публічно-правових спорів визначається ч. 7 ст. 9 Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС), зазначається можливість застосування в порядку аналогії права конституційних принципів. З урахуванням того, що конституційні принципи – це нормативні положення найвищої юридичної сили, умови застосування яких визначаються Конституцією чи впливають із її логіки і не можуть визначатись актами меншої юридичної сили, у тому числі законодавчими, робиться висновок про те, що у відповідних випадках у господарському судочинстві не може застосовуватись положення ч. 7 ст. 9 КАС, відповідно до якого в порядку аналогії права застосовуються конституційні принципи. Ці принципи підлягають переважному застосуванню.

ВИСНОВКИ

У дисертації на підставі дослідження сталої практики застосування господарського законодавства в господарському судочинстві та потреб утвердження правопорядку запропоновано розв'язання важливої наукової проблеми, яка полягає у створенні цілісної концепції галузевої інтерпретації норм матеріального права в господарському судочинстві, що відрізняється суто раціональним характером, ознаками системності і доведеністю до стану, що дає можливість її застосування в господарському судочинстві. Найбільш істотними є такі наукові висновки.

1. Сучасна концепція галузевої інтерпретації норм права в господарському судочинстві передбачає піднесення ролі сучасної методології тлумачення в правозастосовній судовій діяльності на підставі виокремлення сталої сукупності актів господарського законодавства, вироблення практичних засобів подолання правових колізій та конкуренції норм права, установа специфіки прийомів інтерпретації змісту положень господарського законодавства та подолання правових прогалин.

2. Юридична інтерпретація в господарському судочинстві є практично орієнтованою на вирішення судових спорів інтелектуальною діяльністю господарських судів, спрямованою на встановлення обсягу, дійсності та реального змісту актів законодавства, інших джерел господарського права, договорів та інших актів, а також на подолання прогалин у правовому регулюванні господарських відносин та вирішення колізій.

3. Інтерпретаційна діяльність господарських судів має вихідне значення для забезпечення правового господарського порядку в Україні, що передбачає необхідність виведення на сучасний науковий рівень способів та прийомів тлумачення норм матеріального права при правозастосуванні в господарському судочинстві, також і шляхом спеціальних роз'яснень вищих судових органів та зміни відповідних програм підготовки кандидатів на посаду судді.

4. Сучасна методологія подолання колізій та конкуренції норм матеріального права, які застосовуються в господарському судочинстві, має враховувати: а) поділ норм матеріального права, що застосовуються в господарському судочинстві, на текстуально закріплені в актах господарського законодавства і такі, що логічно випливають із нормативних положень; б) правильний вибір норм права, що підлягають переважному застосуванню в господарському судочинстві, також і чітке визначення загальних і спеціальних норм; в) удосконалення способів і прийомів тлумачення господарського законодавства; г) практичне подолання прогалин при здійсненні правосуддя в господарських справах.

5. Господарське законодавство як предмет юридичної інтерпретації у господарському судочинстві має істотну специфіку, що зумовлена його динамікою, здійсненою, але незавершеною кодифікацією, складним

співвідношенням із суміжними галузями законодавства, особливо із цивільним законодавством.

6. Обрання норм господарського права, що підлягають переважному застосуванню перед іншими правовими нормами, в інтерпретаційній діяльності господарських судів має засновуватися на таких положеннях:

а) усі правові норми, що встановлені актами господарського законодавства, з метою подальшого вирішення питання про те, які з них підлягають переважному застосуванню, розділені на правові норми, закріплені текстуально, і правові норми, закріплені тільки логічно. Текстуально закріплені правові норми поділені на встановлені прямо і такі, що прямо впливають з актів законодавства. Правові норми, закріплені тільки логічно, поділяються на такі, що виявляються за допомогою висновків ступеня, від протилежного, від попереднього правового явища або навпаки;

б) усі виокремлені вище види норм господарського права рівною мірою здатні конкурувати при правозастосуванні. Виняток складають норми господарського права, які закріплені лише логічно в нормативних положеннях, що не містять слів «лише», «тільки», «виключно», «не інакше як», і виявляються при тлумаченні за допомогою висновку від протилежного;

б) норми господарського права, які закріплені в актах законодавства лише логічно і виявляються при тлумаченні за допомогою висновку від протилежного, не можуть застосовуватись усупереч будь-яким іншим правовим нормам того ж ієрархічного рівня. Виняток складають лише норми, які виявляються за допомогою висновку від протилежного при тлумаченні положень ГК України та інших законів, які відповідно до ч. 2 ст. 4 ГК України і ч. 2 ст. 9 ЦК України підлягають переважному застосуванню як такі, що встановлюють особливості регулювання майнових відносин у сфері господарювання. У силу цього логічного зв'язку між правовими нормами, зокрема, запропоновано не застосовувати до господарських грошових зобов'язань положення ч. 2 ст. 625 ЦК України про індексацію заборгованості за грошовими зобов'язаннями, а також інші численні положення ЦК України;

в) правило про перевагу при правозастосуванні актів вищої юридичної сили є абсолютним. Принципу субординації підпорядковуються всі правові акти, у тому числі індивідуальні, що не виключає застосування актів господарського законодавства, виданих без дотримання вимог частини другої ст. 19 Конституції України, з метою уникнення ситуацій правової невизначеності і порушення принципу верховенства права;

г) критерієм, за яким конкуруючі норми господарського права визначаються як загальні і спеціальні, є сфера їх дії. Використання для цих цілей інших критеріїв є неприйнятним. Сфера дії спеціальної правової норми не виходить за межі сфери дії загальної правової норми. За наявності такого виходу правило про перевагу спеціальної норми господарського права не застосовується;

г) спеціальні норми господарського законодавства мають перевагу перед загальними нормами, установленими пізніше прийнятими актами законодавства. Винятками із цього правила є випадки включення до законів застереження про те, що раніше прийняті законодавчі акти діють у частині, що не суперечить новому закону;

д) правило про перевагу спеціальної норми господарського права не застосовується в разі сумісності диспозицій конкуруючих правових норм;

е) колізії між нормами господарського права, сфери дії яких частково збігаються, вирішуються за допомогою висновку від протилежного та з урахуванням особливостей застосування норм, виявлених за допомогою такого висновку, також і тих особливостей, що впливають із ч. 2 ст. 4 ГК України і ч. 2 ст. 9 ЦК України. Проте застереження «якщо інше не встановлено законом» у загальних положеннях ГК України про договори, зобов'язання і відповідальність дають змогу переважно застосування положень ЦК України про окремі види зобов'язань перед зазначеними базовими положеннями ГК України, до яких додано вказане застереження;

є) унаслідок дискретності людського мислення норми господарського права фіксують лише окремі обставини і не завжди розкривають увесь спектр прав та обов'язків учасників відносин у сфері господарювання. Це зумовлює використання при тлумаченні актів господарського законодавства висновків від попереднього правового явища до наступного і навпаки. Виявлені в такий спосіб норми господарського права здатні конкурувати при правозастосуванні з іншими правовими нормами того ж ієрархічного рівня.

7. З метою утворення умов для усталеної інтерпретаційної діяльності господарських судів у перспективі ГК України має бути доповнений новими положеннями, що будуть повністю виключати застосування до майнових та інших відносин у сфері господарювання ЦК України.

8. Урегулювання відносин у сфері господарювання будь-якими правовими нормами, у тому числі тими, що виявляються при тлумаченні за допомогою висновку від протилежного, виключає застосування закону за аналогією. Проте висновок від протилежного, згідно з яким певна норма господарського права не може застосовуватись за межами визначеної нормативно її сфери дії, хоч і не має логічних хиб, але не усуває прогалини в законодавстві, а тому не перешкоджає застосуванню закону за аналогією.

9. При розгляді публічно-правових спорів господарські суди повинні застосовувати аналогію права на підставі ч. 7 ст. 9 КАС, яка може поширюватися на господарське судочинство в порядку міжгалузевої аналогії. Проте положення ч. 7 ст. 9 КАС про застосування в порядку аналогії права конституційних принципів є некоректним, адже законодавчі акти не можуть обмежувати застосування конституційних принципів.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

Коваль В. М. Проблеми застосування норм матеріального права в господарському судочинстві : монографія / В. М. Коваль. – О. : Юрид. л-ра, 2011. – 528 с.

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Коваль В. М. Застосування положень Господарського кодексу про предмет регулювання / В. М. Коваль // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. – Серія: Юридичні науки. – 2009. – Т. 22 (61). – № 2. – С. 137-145.

2. Коваль В. М. Колізії між нормами господарського права та нормами цивільного права / В. М. Коваль // Вісник господарського судочинства. – 2010. – № 1. – С. 103-111.

3. Коваль В. М. Застосування господарськими судами аналогії права до спірних правовідносин / В. М. Коваль // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. – Серія: Юридичні науки. – 2010. – Т. 23 (62). – № 2. – С. 82-88.

4. Коваль В. М. Застосування господарськими судами закону і права за аналогією / В. М. Коваль // Форум права (<http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/index.htm>). – 2011. – № 1. – С. 459-465.

5. Коваль В. М. Аналогія закону і здійснення правосуддя у господарських справах / В. М. Коваль // Право України. – 2011. – № 7. – С. 189-196.

6. Коваль В. М. Висновок про неврегульованість майнових відносин у сфері господарювання Господарським кодексом і його наслідки / В. М. Коваль // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 7. – С. 70-73.

7. Коваль В. М. Висновок від попереднього правового явища до наступного або навпаки як інструмент тлумачення актів господарського законодавства / В. М. Коваль // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 60. – С. 491-500.

8. Коваль В. М. Висновок від протилежного як інструмент вирішення колізій між Господарським та Цивільним кодексами / В. М. Коваль // Актуальні проблеми права: теорія та практика; збірник наукових праць. – 2011. – № 21. – С. 40-48.

9. Коваль В. М. Загальні і спеціальні норми господарського права / В. М. Коваль // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. – Серія: Юридичні науки. – 2011. – Т. 24 (63). – № 1. – С. 80-89.

10. Коваль В. М. Непряме впливання правових норм із актів господарського законодавства та способи їх виявлення при тлумаченні / В. М. Коваль // Юридична Україна. – 2011. – № 9. – С. 4-7.

11. Коваль В. М. Спеціальна правова норма і спеціальний закон як категорії господарського права / В. М. Коваль // Вісник господарського судочинства. – 2011. – № 4. – С. 79–85.

12. Коваль В. М. Колізії між нормами господарського права, сфери дії яких частково збігаються, а частково виходять кожна за межі іншої / В. М. Коваль // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 9. – С. 82-86.

13. Коваль В. М. Текстуально закріплені і не закріплені норми господарського права / В. М. Коваль // Юридична Україна. – 2011. – № 8. – С. 28-31.

14. Коваль В. М. Застосування Конституції України до господарських правовідносин / В. М. Коваль // Наше право. – 2011. – № 4. – Частина 1. – С. 102-108.

15. Коваль В. М. Співвідношення законів і підзаконних актів, що регулюють відносини у сфері господарювання / В. М. Коваль // Судова апеляція. – 2011. – № 2. – С. 97-103.

16. Коваль В. М. Субординація актів господарського законодавства / В. М. Коваль // Кримський юридичний вісник. – 2011. – Вип. 2 (12). – Ч. 1. – С. 170-177.

17. Коваль В. М. Щодо правила про переважне застосування пізніше прийнятих актів законодавства у сфері господарювання / В. М. Коваль // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 3 (66). – С. 147-154.

18. Коваль В. М. Визначення пізніше прийнятих законів, що регулюють господарські відносини, та проблеми їх застосування / В. М. Коваль // Економіка та право. – 2011. – № 2 (30). – С. 23-27.

19. Коваль В. М. Вирішення колізій між загальними положеннями Господарського кодексу про договори, зобов'язання та відповідальність і положеннями Цивільного кодексу про окремі види зобов'язань / В. М. Коваль // Віче. – 2011. – № 18 (303). – С. 12-15.

20. Коваль В. М. Застосування принципів права, дія яких поширюється на майнові відносини у сфері господарювання / В. М. Коваль // Держава і право. – 2011. – № 53. – С. 311-317.

21. Коваль В. М. Відносини, що виникають у процесі здійснення господарської діяльності, як предмет господарського права / В. М. Коваль // Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2011. – № 3 (39). – С. 122-129.

22. Коваль В. М. Предмет господарського права: потреби уточнення / В. М. Коваль // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Серія юридична. – 2011. – Вип. № 4. – С. 116-127.

23. Коваль В. М. Організаційно-господарські відносини і зобов'язання / В. М. Коваль // Економіка та право. – 2011. – № 3 (31). – С. 59-62.

Тези наукових доповідей і повідомлень:

1. Коваль В. М. Сутність господарського права та її вплив на зміст законодавства / В. М. Коваль // П'яті Прибузькі юридичні читання : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції. – Миколаїв, 2009. – С. 187-188.

2. Коваль В. М. Застереження про переважне застосування актів законодавства у Господарському кодексі України / В. М. Коваль // Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Алушта, 2010. – С. 219-223.

3. Коваль В. М. Про можливість застосування деяких положень Цивільного кодексу про відповідність до майнових правовідносин у сфері господарювання / В. М. Коваль // Сучасні проблеми правової системи України : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – К., 2010. – С. 205-207.

4. Коваль В. М. Встановлення особливостей правового регулювання майнових відносин у сфері господарювання / В. М. Коваль // Дев'яті осінні юридичні читання : збірник тез Міжнародної наукової конференції. – Хмельницький, 2010. – С. 122-123.

5. Коваль В. М. Спонування до укладення господарського договору / В. М. Коваль // Роль права у забезпеченні законності та правопорядку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Запоріжжя, 2010. – С. 103-105.

6. Коваль В. М. Комплексні положення в актах законодавства та їх значення для регулювання майнових відносин у сфері господарювання / В. М. Коваль // Генезис публічного права: від становлення до сучасності : збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції». – Миколаїв, 2010. – С. 317-319.

7. Коваль В. М. Римське право і відповідальність держави перед суб'єктами господарювання в Україні / В. М. Коваль // Римське право і сучасність : матеріали Міжнародної наукової конференції. – О., 2010. – С. 15-17.

8. Коваль В. М. Способи встановлення правових норм в актах господарського законодавства / В. М. Коваль // «Новітні наукові дослідження держави і права – 2011 : збірник наукових праць Міжнародної наукової Інтернет-конференції. – Миколаїв, 2011. – С. 127-132.

9. Коваль В. М. Аналогія закону як засіб заповнення прогалин у регулюванні майнових відносин у сфері господарювання / В. М. Коваль // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К., 2011. – С. 324-326.

10. Коваль В. М. Становлення господарських судів і господарського законодавства / В. М. Коваль // Становлення господарської юрисдикції в Україні – 20 років досвіду : матеріали науково-практичної конференції. – О., 2011. – С. 61-64.

11. Коваль В. М. Щодо наслідків прострочення виконання господарського грошового зобов'язання / В. М. Коваль // Сучасні проблеми правової системи України: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції. – К., 2011. – С. 277-279.

АНОТАЦІЯ

Коваль В.М. Концептуальні засади юридичної інтерпретації у господарському судочинстві. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2012.

У дисертації викладено результати комплексного дослідження галузевих особливостей юридичної інтерпретації в господарському судочинстві України. Визначаються склад актів господарського законодавства, способи закріплення в них правових норм (текстуальний і логічний), досліджуються способи тлумачення положень актів господарського законодавства. Показується зміст правил «*lex speciali derogat lex generali*», «*lex posteriori derogat lex priori*» та межі їх використання при застосуванні норм матеріального права у господарському судочинстві, уточнюється критерій, за яким норми господарського права кваліфікуються як загальні або спеціальні. Розкриваються можливості висновків від протилежного, від попереднього правового явища до наступного і навпаки як інструментів логічного опрацювання нормативних текстів. Обґрунтовується здатність норм господарського права, що виявляються при тлумаченні за допомогою висновків від попереднього правового явища до наступного і навпаки, на рівних конкурувати з іншими правовими нормами. Показуються особливості застосування правових норм, що виявляються при тлумаченні за допомогою висновку від протилежного. Досліджуються правові основи застосування закону і права за аналогією в господарському судочинстві.

Ключові слова: юридична інтерпретація, концепція юридичної інтерпретації, господарське судочинство, акти господарського законодавства, текстуально закріплені правові норми, логічно закріплені правові норми, висновок від протилежного, аналогія закону, міжгалузева аналогія, аналогія права.

АННОТАЦИЯ

Коваль В.Н. Концептуальные основы юридической интерпретации в хозяйственном судопроизводстве. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора юридических наук по специальности 12.00.04 – хозяйственное право; хозяйственно-процессуальное право. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2012.

В диссертации излагаются результаты комплексного исследования отраслевых особенностей юридической интерпретации в хозяйственном судопроизводстве Украины. Уточняется предмет хозяйственного права на данный момент и на перспективу. Показывается специфика состава актов хозяйственного права в условиях, когда кодификация хозяйственного права не завершена, что обуславливает применение отдельных положений Гражданского кодекса к отношениям в сфере хозяйствования.

Обосновывается, что интерпретация отдельных видов норм хозяйственного права имеет специфику, которая обуславливается способами их закрепления в актах хозяйственного законодательства. В связи с этим выделяются правовые нормы, закрепленные текстуально в актах хозяйственного законодательства, и правовые нормы, логически закрепленные в них. Этот последний вид правовых норм делится на виды в зависимости от способа их обнаружения при толковании нормативных положений на правовые нормы, обнаруживаемые при помощи выводов от противоположного, от предыдущего правового явления к последующему или наоборот, степени. Раскрывается наиболее актуальное содержание лингвистического, логического и исторического способов толкования норм хозяйственного права. Аргументируется положение о том, что нормы хозяйственного права Украины подлежат статическому толкованию. И только принципы, которые применяются при осуществлении правосудия хозяйственными судами, подлежат динамическому толкованию. Это обусловлено спецификой содержания принципов. Они состоят частично из правовой норм, а частично – из декларации законодателя о его социальных, экономических и иных намерениях. В меру развития общественных отношений граница между правовой нормой и декларацией в содержании принципов изменяется в пользу правовой нормы.

Основной комплекс проблем юридической интерпретации при осуществлении правосудия хозяйственными судами связан с преимущественным применением одних норм перед другими и разрешением соответствующих коллизий. Преимущественному применению подлежат правовые нормы, установленные актами высшей юридической силы. Однако принятие органами исполнительной власти актов хозяйственного законодательства при отсутствии полномочия, предоставленного Конституцией или законом, не должно на данном этапе всегда исключать применение таких актов, поскольку это порождало бы

многочисленные ситуации правовой неопределенности и противоречиво бы принципу верховенства права. Обосновывается, что критерием деления норм хозяйственного права на общие и специальные является сфера их действия. Сфера действия специальной нормы не может выходить за пределы сферы действия общей нормы. Если же такой выход имеет место, правило о преимуществе специальной нормы не может применяться.

Аргументируется вывод о том, что специальная норма, установленная ранее принятым законом, подлежит преимущественному применению перед общей правовой нормой, предусмотренной позднее принятым законом. Но применение специальной нормы в таких случаях исключается указанием в позднее принятом законе на применение ранее принятых законов в части, не противоречащей новому закону.

Обосновываются способы разрешения коллизий между нормами хозяйственного права, которые обнаруживаются при толковании с помощью вывода от противоположного. Раскрываются возможности выводов от предыдущего правового явления к последующему как средства толкования положений актов хозяйственного законодательства. Показываются особенности применения закона и права по аналогии при осуществлении правосудия хозяйственными судами.

Ключевые слова: юридическая интерпретация, концепция юридической интерпретации, хозяйственное судопроизводство, акты хозяйственного законодательства, текстуально закрепленные правовые нормы, логично закрепленные правовые нормы, умозаключение от противного, аналогия закона, межотраслевая аналогия, аналогия права.

SUMMARY

Koval V.N. Conceptual Base of Legal Interpretation in Economic Judicial Proceedings. – Manuscript.

Doctoral thesis in Law in specialty 12.00.04 – Economic Law; Economic Procedural Law. – National University “Odessa Academy of Law”, Odessa, 2012

The results of complex study of branch peculiarities of law enforcement in economic legal procedures in Ukraine are presented in the thesis. The economy legislation acts, ways of legal regulations consolidation in them (diplomatic and logical), are defined, ways of interpretation of economy legislation acts provisions are studied. The essence of rules “*lex speciali derogate lex generali*», “*lex posteriori derogate lex priori*» and their limits as for application of substantive law regulations in economic legal procedures are demonstrated, the criterion of economic law regulations qualification as general or special is clarified. The use of the proof from the contrary, from previous legal effect to the following one and vice versa as the instruments of logical interpretation of regulatory texts is presented. The ability of economic law regulations, defined by

interpretation with the help of proofs from previous legal effect to the following one and vice versa, to compete on equal terms with other legal regulations is proved. The peculiarities of legal regulations application, revealed with the help of proof from the contrary are shown. The legal grounds of law and right application by analogy in economic legal procedures are studied.

Keywords: legal interpretation, concept of legal interpretation, economy legislation acts, textual consolidated legal regulations, logically consolidated legal regulations, proof from the contrary, legal analogy, intersectoral analogy, analogy by law.